

अध्यात्ममिति आत्मापुनर्यष्टकं तच्चकर्मेन्द्रियाणि १ ज्ञानेन्द्रियाणि २ मनआदिचतुष्टयं ३ पंचग्राणाः ४ पंचभूतानि ५ कामः ६ कर्म ७ अविद्याचेति ८ पुनरिति शतकृत्वोपि पथ्यं वेदितव्यमिति न्यायेन विस्तरार्थं चोच्यते यथेति सप्रकारं वेद ॥ १ ॥ २ ॥ भूतानां जरायुजादीनां सागरोर्मिन्यायेन प्रतिजीवं भूम्यादयः पृथक्कल्पिताः संतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ एतदेव दृष्टान्तानि पूर्वकमाह प्रसार्येति यवीयः सुअल्येषु शरीराकारेषु महाभूतेषु स्थित्वा विकुर्वते स्रष्टिलया ख्यं विकारं जनयति ॥ ४ ॥ अंतःशरीरे एव स्वप्नवद्ब्रह्माणोदयप्रलयौ भवत इति फलितमाह इतीति तन्मयं अल्पभूतमयं तस्मिन् शरीरांतःस्थे तथा स्रष्टिप्रलयादिकं निदिश्यते इहैवांतःशरीरे सोम्य स पुरुषो यस्मिन्नेताः षोडशकलाः प्रभवन्तीति श्रुत्या ॥ ५ ॥ यद्यपि सर्वस्मिन् शरीरे पंचैव भूतानि तथापि शरीरेषु सूरनरतिर्यगादि रूपाण्यैवैषम्यमकरोत् तत्र हेतुः यस्मिन् कर्मणि निमित्ते स

श्रुक उवाच अध्यात्मं विस्तरेण ह पुनरेव वदस्व मे ॥ यदध्यात्मं यथा वेद भगवन् नृपि सत्तम ॥ १ ॥ व्यास उवाच अध्यात्मं यदिदं तात पुरुषस्येह पठ्यते ॥ तत्ते ह वर्तयिष्यामि तस्य व्याख्यामिमां शृणु ॥ २ ॥ भूमिरापस्तथा ज्योतिर्वायुराकाश एव च ॥ महाभूतानि भूतानां सागरस्योर्मयो यथा ॥ ३ ॥ प्रसार्येह यथांगा निकर्मः संहरते पुनः ॥ तद्वन्महांति भूतानि यवीयः सुविकुर्वते ॥ ४ ॥ इति तन्मयमेवेदं सर्वस्यावरजंगमं ॥ सर्गे च प्रलये चैव तस्मिन्निदिश्यते तथा ॥ ५ ॥ महाभूतानि पंचैव सर्वभूतेषु भूतकृत् ॥ अकरोत्तात वैषम्यं यस्मिन् यदनुपश्यति ॥ ६ ॥ शुक उवाच अकरोद्यच्छरीरेषु कथं तदुपलक्षयेत् ॥ इन्द्रियाणि गुणाः केचि कथं तानुपलक्षयेत् ॥ ७ ॥ व्यास उवाच एतत्ते वर्तयिष्यामि यथा वदनुपूर्वशः ॥ शृणु तत्त्वमिहैकाग्रो यथा तत्त्वं यथा च तत् ॥ ८ ॥ शब्दः श्रोत्रं तथा खा नित्रयमाकाशसंभवं ॥ प्राणश्चेष्टा तथा स्पर्श एते वायुगुणास्त्रयः ॥ ९ ॥ रूपं चक्षुर्विपाकश्च त्रिधा ज्योतिर्विधीयते ॥ रसोऽथ रसनं स्नेहो गुणास्त्वेते त्रयोऽभसः ॥ १० ॥ घ्रेयं घ्राणं शरीरं च भूमेरेते गुणास्त्रयः ॥ एतावानिन्द्रियग्रामैर्व्याख्यातः पांचभौतिकः ॥ ११ ॥ वायोः स्पर्शो रसोऽश्च ज्योतिषो रूपमुच्यते ॥ आकाशप्रभवः शब्दो गंधो भूमिगुणः स्मृतः ॥ १२ ॥

ति यदनुपश्यति अंतकाले यं वापि स्मरन् मावंत्य जत्यंते कलेवरं तंतमेवैतीति स्मृतेः ॥ ६ ॥ शरीरेषु शरीरावयवेषु बुद्धीन्द्रियादिषु द्वैषम्यं कानिचिदिन्द्रियाणिकेचिदुणाः शब्दादय इत्येवमादितत्कथमिति स्वरूपतोगुणतश्च भेदं कथं शब्दद्वयेन पृच्छतीत्यर्थः ॥ ७ ॥ तदेव वक्तुं प्रतिजानीते यथा तत्त्वं यथा च तदिति ॥ ८ ॥ शब्दश्चोत्रदेहच्छिद्राणि स्वरूपतो भिन्नानि विषयत्वं करणत्वं तदुभयाश्रयत्वं चेति गुणतो भिन्नानि एव मपेपि ज्ञेयं स्पर्शः स्पर्शेन्द्रियं वायुगुणाः वायुविकाराः ॥ ९ ॥ विपाकः जाठरः ॥ १० ॥ शरीरं कठिनां शबाहुल्यात् पार्थिवं इन्द्रियग्रामैः सह पांचभौतिको विकारः ॥ ११ ॥ स्पर्शादयो वाग्वादी नांगुणास्तद्विकारैः स्पर्शनादीन्द्रियैर्गृह्यन्ते ॥ १२ ॥